

LUCYNA MYSZKA

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

ORIENTACJA ZAWODOWA JAKO KATEGORIA TEORETYCZNA I BADAWCZA

ABSTRACT. Myszka Lucyna, *Orientacja zawodowa jako kategoria teoretyczna i badawcza* [Professional Orientation as a Theoretical and Research Category]. *Studia Edukacyjne* nr 33, 2014, Poznań 2014, pp. 321-344. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2879-0. ISSN 1233-6688

The concept of orientation forming a very complex and multidimensional construct while having an interdisciplinary value becomes an interesting subject of theoretical analysis and research. As a mark of a category of volatility and dynamism, it is very difficult to be clearly defined. The findings of the definition of orientation in general are not without significance for decisions concerning professional orientation, also of ambiguous nature. An intense interest in the analyzed discourse is caused by intensified socio-economic changes impacting the labor market and, consequently, the condition of a person participating in it. This situation makes the issue a subject of extremely valuable cognitive considerations and consequently has implications for the teaching practice, which encourages a discussion on the theme of professional orientation.

Key words: orientation, professional orientation, orientation – theoretical analysis

Pojęcie „orientacja” nie znamionuje utrwalonej tradycji na polu badawczym¹. Świadczy o tym fakt, że od niedawna funkcjonuje w obszarze zainte-

¹ Za jednego z prekursorów niniejszego terminu w polskiej literaturze, uznaje się S. Błachowskiego, który w 1917 r. odniósł go do stosunku podmiotu wobec otaczającego świata. Opierał się na założeniu, że bez umiejętności rozeznania w świecie fizycznym człowiek nie jest zdolny do życia. – S. Błachowski, *Nastawienia i spostrzeżenia. Studium psychologiczne*, Warszawa 1917, s. 88. Ponadto, badaniem kategorii orientacji na gruncie polskim zajmowali się: A. Cybal-Michalska – orientacje proeuropejskie, M. Marciniak – orientacje konsumpcyjne, W. Łukaszewski, L. Gołdyka, K. Lisowski – orientacje temporalne, M. Piorunek – orientacje edukacyjno-zawodowe, D. Doliński – orientacje defensywne, A. Gańczarczyk, T. Hejnicka-Bezwińska, B. Idzikowski, A. Cudowska, S. Lipiński, B. Olszak-Krzyżanowska, W. Adamski – orientacje życiowe, K. Kiciński, A. Banaszekiewicz – orientacje moralne, M. Kloczkowski – orientacje

resowań takich dyscyplin, jak filozofia, psychologia, socjologia, czy pedagogika. Dostępne rozstrzygnięcia z nim związane cechują się wieloznacznością i nieścisłością interpretacji. Uzasadnione wydaje się jednak sprecyzowanie tego terminu, ponieważ precedens ten stanowi warunek konieczny do dalszej analizy konstruktów „orientacji zawodowej” z perspektywy teoretycznej i badawczej. Zagadnienie to jest szczególnie interesującym wątkiem dla praktyki pedagogicznej, ponieważ dotyczy osób będących u progu własnej drogi zawodowej i stanowi przyczynek do dyskusji na temat poczucia satysfakcji z dokonywanych wyborów oraz dojrzałości decyzyjnej młodych jednostek.

Kontekst używania kategorii „orientacja” jest bardzo szeroki. Jego wnikliwa analiza umożliwiła dostrzeżenie interdyscyplinarnego charakteru tego zagadnienia. Różnorodność ujęć niniejszego zjawiska wynika z odmiennych sposobów jego conceptualizacji w ramach dyskursów podejmowanych na gruncie wielu dyscyplin naukowych. Liczne trajektorie badanego pojęcia dowodzą jego znaczenia oraz zachęcają do zgłębiania wiedzy z niniejszego zakresu. Rozbieżności definicyjne stanowią konsekwencję optyki przyjętej przez jej autora oraz perspektywy teoretycznej, która nakłada określony sposób narracji.

Etymologia słowa orientacja związana jest z francuskim *orientation*, pierwotnie oznaczającym „zwrócenie czegoś ku wschodowi”². Źródłem tego zwrotu można upatrywać również w łacińskim *oriens, orientis* – wschód. Słownikowe rozważania nad terminem orientacji wskazują na ciągłą ewolucję tego pojęcia. W *Słowniku języka polskiego* odnajdujemy trzy sposoby jej rozumienia. Identyfikowana jest z „umiejętnością rozpoznawania w terenie określonych miejsc lub kierunków”, ale również rozeznaniem w jakieś dziedzinie bądź poglądami i preferencjami jednej osoby albo całej grupy społecznej³. Ujęcie to prezentuje najogólniejszy kontekst interpretacji tego zagadnienia. Zachowując pewną myślową konsekwencję, na podstawie przytoczonych definicji, można wysnuć konkluzję, zgodnie z którą orientacja łączy w sobie aspekt fizyczny – kiedy odnosi się między innymi do odnajdywania się w przestrzeni, przenośny – dotykając sytuacji abstrakcyjnych i metafizycz-

społeczne i zawodowe, A. Wirkomirska – orientacje zawodowe i społeczno-polityczne, K. Lisowski, A. Krasnodębska, E. Hajduk, E. Narkiewicz-Niedbałec – orientacje aksjologiczne, A. Różański – orientacje edukacyjne, D. Seredyńska – orientacje zdrowotne, G. Bartkowiak – orientacja nastawiona na rozwój i uczenie się, A. Lewicki – orientacja w otoczeniu, H. Sęk, B. Galas, W. Daab, K. Obuchowski, M. Ziółkowski – orientacje społeczne, C. Kluchohn, A. Janowski, W.A. Jadow, S. Marczuk – orientacje wartościujące, D. Skrocka – orientacje egzystencjalne, K. Klimkowska – orientacje na sukces zawodowy.

² A. Łatuszek (red.), *Wielki słownik wyrazów obcych*, Kraków 2008, s. 633.

³ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 3, Warszawa 2007, s. 382.

nych oraz czasowy – pozwalający na umiejscowienie jej w określonej perspektywie.

W literaturze przedmiotu można napotkać różnorodne przymiotnikowe kwantyfikatory orientacji, takie jak temporalna, społeczna, wartościująca, normatywna, moralna, indywidualna, aksjologiczna, transgresyjna, zawodowa, polityczna, filozoficzna, religijna, prorozwojowa, orientacja w otoczeniu, życiowa, eksplatorska, mertykalna, produktywna, receptywna, seksualna i wiele innych. Niejednokrotnie podejmując próby dookreślenia tego pojęcia, dokonuje się jego interpretacji poprzez dodanie przymotka „na” – mamy wtedy do czynienia z orientacją na rozwój, cel, uczenie się, zmianę, karierę i wiele innych. Ich analiza semantyczna pozwala wnioskować o intensywnym znaczeniu kategorii podmiotu dla interpretacji tego terminu. Atrybut ten analizowany jest w kontekście charakterystyki jego funkcjonowania w sferze poznawczej, moralnej, społecznej, osobowościowej, światopoglądowej⁴. Świadczy to, że pytanie o „orientację” staje się fundamentalne na gruncie wielu dyscyplin badawczych.

Rodzajem orientacji, na którą zwraca się szczególną uwagę w niniejszym opracowaniu stanowi kategoria orientacji zawodowej⁵. Podjęte rozważania należy zatem rozpocząć od ustalenia miejsca tego zjawiska w kontekście różnorodnych koncepcji związanych z zagadnieniem. Zgodnie z typologią orientacji wartościujących skonstruowaną przez A. Gańczarczyka⁶, zalicza się ona do grona orientacji skonkretyzowanych, czyli stanowiących istotną wartość dla podmiotu, będących obiektem jego aspiracji – nadał im miano *orientacji oświatowo-zawodowych*⁷. Z kolei, T. Hejnicka-Bezwińska plasuje je na gruncie orientacji życiowych, uznając je za swoisty model egzystencji pod-

⁴ K. Klimkowska, *Orientacja na sukces zawodowy studentów kończących studia translatorskie*, Lublin 2013, s. 53-109.

⁵ Za współczesnego pioniera zajmującego się analizą orientacji zawodowej na arenie międzynarodowej uważany jest Frank Parsons (S.T. Gladding, *Poradnictwo zawodowe zajęcia wszechstronne*, Warszawa 1994, s. 18), dążący do instytucjonalizacji działań pomocowych w tym obszarze, otwierając w 1908 r. w Bostonie Biuro Zawodów. (Podobne instytucje na początku XX wieku zostały zorganizowane na terenie innych krajów: w 1902 r. – Biuro Porady Zawodowej w Niemczech, w 1907 r. – Biuro Porad Zawodowych w Szwajcarii (Bazylea), w 1907 r. pierwsza poradnia zawodowa w Polsce (Warszawa), w 1911 r. w Belgii). Konieczność edukacyjnego wspierania procesu wyboru zawodu w Polsce dostrzeżono przede wszystkim w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Wątek ten podejmował m.in. Stefan Błachowski, podkreślając, że przyjęcie określonej perspektywy zawodowej nie stanowi kwestii wyłącznie indywidualnej, ale jedno z ogniw struktury życia gospodarczego (S. Błachowski, *Psychologia a wybór zawodu*, Poznań 1925, s. 3).

⁶ Badacz dokonywał kategoryzacji orientacji, opierając się na klasyfikacji stworzonej przez A. Cackowskiego.

⁷ A. Gańczarczyk, *Orientacje życiowe młodzieży w warunkach transformacji ustroju*, Katowice 1994, s. 37.

miotu, nazywając terminem *orientacji na pracę*⁸. Jednostka ją przyjmująca koncentruje się na uzyskaniu satysfakcjonującego miejsca w strukturze społeczno-zawodowej. Podobne znaczenie przypisywał jej S. Jałowiecki⁹. Natomiast, K. Lisowski poszerzył zakres wyróżnionej przez siebie *orientacji na pracę* o umiejętność adaptowania się do zmian dokonujących się na współczesnym rynku pracy¹⁰. Próbę dookreślenia rozpatrywanej kategorii podjął również W. Adamski, nadając jej miano *orientacji na fachowość*, którą odnosił do pracy i zawodu¹¹. Innym przykładem może być typologia A. Cudowskiej, w której *orientację zawodową* interpretuje jako jeden z siedmiu priorytetów życiowych badanej młodzieży¹². Przytoczone klasyfikacje pozwalają na wysnucie konkluzji, że orientacja zawodowa może stanowić wartość dla człowieka, jak i perspektywę ukierunkowującą celowość podejmowanych przez niego działań w ciągu życia.

Intensywne zainteresowanie analizowanym dyskursem spowodowane jest zintensyfikowanymi przemianami społeczno-gospodarczymi oddziałującymi na rynek pracy, a w konsekwencji także na kondycję partycypującego w jego przestrzeni człowieka. Zjawiska „ściskania czasu”¹³, wszechobecnego ryzyka¹⁴, ambiwalencji i permanentnej zmiany przyczyniają się do rozwoju aparatu orientacji zawodowej, skierowanego nie tylko do osób młodych, ale także dojrzałych wiekowo, w celu wspomaganie procesu podejmowania przez nich decyzji, związanych z płaszczyzną funkcjonowania zawodowego. Odpowiednie rozpoznanie zjawiska może być wykorzystywane jako wskaźnik osiągniętych rezultatów wychowawczych, edukacyjnych oraz poziomu świadomości, dostarczając przesłanek prognostycznych w preferencjach jednostek dokonujących wyborów odnoszących się do ich obecnych, jak i przyszłych przedsięwzięć.

Dyskurs podejmowany w literaturze na temat przytoczonej kategorii znamionuje się nie tylko bogactwem, ale również ma walor wieloaspektowości i interdyscyplinarności. Przyczyn takiej sytuacji można dopatrywać się zarówno w szerokim zakresie tematycznym konstruktów, jak również jego głębokim zasięgu chronologicznym. Powyższe stwierdzenie potwierdza fakt

⁸ T. Hejnica-Bezwińska, *Orientacje życiowe młodzieży*, Bydgoszcz 1991, s. 53.

⁹ Patrz: S. Jałowiecki, *Struktura systemu wartości. Studium różnicowań międzygeneracyjnych*, Warszawa-Wrocław 1978.

¹⁰ K. Lisowski, *Orientacje aksjologiczne młodzieży miasta przygranicznego*, Zielona Góra 2004, s. 34.

¹¹ W. Adamski, *Młodość w społeczeństwie. Konfrontacje polsko-amerykańskie*, Warszawa 1980, s. 159-160.

¹² A. Cudowska, *Orientacje życiowe współczesnych studentów*, Białystok 1997, s. 34.

¹³ Z. Bauman, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika?*, Warszawa 2000, s. 97.

¹⁴ Patrz: U. Beck, *Spółczesność światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa*, Warszawa 2012.

istnienia intensywnie zróżnicowanego systemu pojęciowego związanego z rozpatrywanym zagadnieniem, funkcjonującego przede wszystkim w obszarze pedagogiki, psychologii, socjologii i zawodoznawstwa. Podejmując próbę dookreślenia terminu „orientacja zawodowa”, nie sposób pominąć braku ostrości w znaczeniach nadawanych temu pojęciu. Nieobecność jednoznacznej myśli w ujmowanym temacie sprawia, że kategoria ta często rozpatrywana jest w kontekście innych określeń z nią związanych, do których należą: poradnictwo zawodowe, preorientacja zawodowa, orientacja szkolna, reorientacja zawodowa, wybór zawodu, zawodoznawstwo, przydatność zawodowa, selekcja zawodowa. Dlatego, warto przyrzeć się debatom prowadzonym na polu niniejszych zagadnień, w celu stworzenia precyzyjnej operacjonalizacji pojęcia.

Kategorię najczęściej łączoną z terminem „orientacja zawodowa” stanowi „orientacja szkolna”. W ten sposób ujmuje ją między innymi Wincenty Okoń, określając orientację szkolną i zawodową jako

ogół poczynań wychowawczych, które mają na celu takie pokierowanie wszechstronnym rozwojem ucznia, aby sam dojrzał do podejmowania optymalnych decyzji w sprawie kierunku swojej dalszej edukacji, swego zawodu i własnego życia¹⁵,

w innym opracowaniu pojęcie to charakteryzowane jest jako

wszelkie oddziaływania wychowawcze i informacyjne, mające na celu umożliwienie podjęcia właściwej decyzji o wyborze zawodu¹⁶.

Taki sposób narracji najczęściej uzasadniany jest faktem przebywania młodzieży w placówkach edukacyjnych, których oddziaływania nie pozostają bez znaczenia dla wyboru określonego zawodu¹⁷. W myśl niektórych interpretacji, orientacja zawodowa jest konstruktem nadrzędnym względem takich pojęć, jak orientacja szkolna czy preorientacja¹⁸. W innych uznawana jest za „kończącą sekwencję orientacji szkolnych”¹⁹. *Słownik pedagogiki pracy* powyższe terminy zaleca rozpatrywać oddzielnie²⁰. Orientacja zawodowa

¹⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 289.

¹⁶ B. Kaczorowski (red.), *Leksykon PWN*, Warszawa 2004, s. 782.

¹⁷ Łączenie terminów orientacja szkolna i zawodowa na gruncie polskim jest również popierane m.in. przez: Z. Wiatrowskiego, S. Baścika, A. Jawłowską, B. Suchodolskiego, S. Słysz-kową.

¹⁸ W. Rachalska, *Wybrane problemy teoretyczne*, [w:] *Orientacja i poradnictwo zawodowe w szkole podstawowej*, red. T. Nowacki, W. Rachalska, Warszawa 1980, s. 13.

¹⁹ M. Piorunek, *Projektowanie przyszłości edukacyjno-zawodowej w okresie adolescencji*, Poznań 2004, s. 32.

²⁰ Zwolennikami rozdzielnego traktowania pojęć orientacji szkolnej i zawodowej byli m.in. I. Janiszkowa, A. Kargulowa, E. Podolska-Filipowicz, W. Rachalska.

i szkolna ujmowana zostaje, jako „układ oddziaływań informacyjno-wychowawczych, prowadzonych w sposób celowy i zorganizowany w stosunku do uczniów szkół ogólnokształcących (podstawowych i średnich), stojących przed wyborem odpowiedniej szkoły zawodowej, a co się z tym w zasadzie wiąże – wyborem odpowiedniego zawodu”²¹. Natomiast, zgodnie z podawaną przez niego definicją, sama orientacja zawodowa oznacza „całokształt oddziaływań wychowawczych mających pomóc młodzieży w wyborze zawodu”²². Warto podkreślić tutaj, że istotną rolę w tym procesie odgrywa informacja zawodowa, zawierająca w sobie komponent wiedzy o zawodach oraz wymaganiach psychofizycznych stawianych przed kandydatami do podjęcia określonych profesji. Odpowiednie jej przyswojenie przez jednostkę wyraża się w umiejętnym rozpoznawaniu potrzeb rynku pracy i efektywnych wyborach edukacyjno-zawodowych. Orientacja zawodowa zawiera w sobie także aspekt autokonceptyjny, objawiający się znajomością własnych predyspozycji i tendencji do planowania własnej przyszłości.

Okazuje się, że propozycję rozdzielnego ujmowania słów orientacja szkolna i zawodowa dokonano początkowo w Japonii, w drugiej dekadzie XX wieku²³. Kontynuacja niniejszego dyskursu w innych krajach zależna jest najczęściej od optyki przyjmowanej w debatach naukowych przez badaczy zajmujących się tą dziedziną. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że obydwa terminy zostały spopularyzowane w wyniku międzynarodowych konferencji UNESCO, na których dzielono się doświadczeniami odnośnie przedsięwzięć podjętych w zakresie orientacji szkolnej i zawodowej. Szczególne znaczenie dla współczesnej optyki niniejszych zagadnień wyznacza publikacja Międzynarodowej Organizacji Pracy z 1975 roku, zatytułowana *Rozwój zasobów ludzkich: orientacja i kształcenie zawodowe*, w której określone zostały cele i zadania działań orientacyjnych, ukierunkowanych na złożoność, wielostronność i kompleksowość.

Analizowany konstrukt często uważany jest również za proces towarzyszący poradnictwu zawodowemu, dlatego w literaturze można spotkać się także z pojęciem *orientacja i poradnictwo zawodowe*, co stanowi kolejną trudność przy próbie ustalenia jednoznacznej terminologii²⁴. Okazuje się, że równole-

²¹ L. Koczniewska-Zagórska, T. Nowacki, Z. Wiatrowski (red.), *Słownik pedagogiki pracy*, Warszawa 1986, s. 214.

²² Tamże, s. 215.

²³ W. Wiatrowski, *Orientacja, poradnictwo i doradztwo zawodowe*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. II, red. T. Pilch, Warszawa 2004, s. 920.

²⁴ Analiza definicji S. Szajka zaprezentowanych w pozycji: *Orientacja i poradnictwo zawodowe*, Warszawa 1979, s. 56-59 pozwala na wysnucie konkluzji, że termin *orientacja zawodowa* jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do *poradnictwa zawodowego*, ale rozważanym też w innym kontekście.

gły rozwój obu obszarów staje się nieodłącznym elementem prawidłowego i efektywnego rozwoju systemu kształcenia oraz doskonalenia zawodowego²⁵. Zwolenniczką tego stwierdzenia okazuje się A. Kargulowa, która opowiada się za perspektywą łączenia obydwu obszarów, ze względu na liczne wspólne zagadnienia i niemożność ich jednoznacznego zakwalifikowania do określonej kategorii. Uznaje je za formę pomocy udzielanej jednostkom znajdującym się w „trudnej sytuacji życiowej”, w której nie potrafi samodzielnie podjąć ważnej dla siebie decyzji zawodowej z powodu braku umiejętności rozpoznania własnych predyspozycji, gromadzenia informacji o rynku pracy, czy realizacji wyznaczonych celów ze względu na bariery ekonomiczne²⁶. W. Rachalska opowiada się za stwierdzeniem, że poradnictwo zawodowe można uznać za jeden z etapów orientacji zawodowej, kiedy istnieje konieczność wsparcia osoby o określonym poziomie wiedzy zawodowej w dokonaniu wyboru właściwej dla siebie profesji²⁷. Powszechnie rozstrzyga się jednak, że orientacja zawodowa przyjmuje postać „procesu, w wyniku którego podejmowana jest decyzja wyboru zawodu, będąca również decyzją dotyczącą dalszego kształcenia”²⁸, natomiast poradnictwo zawodowe identyfikowane jest z „systemem długofalowych i wieloetapowych działań wychowawczych, towarzyszących jednostce w trakcie jej rozwoju zawodowego”²⁹. Należy tutaj zaznaczyć, że najczęściej przyjmuje ono charakter sformalizowany i realizowane jest przez specjalnie powołane do tego instytucje³⁰.

W ujęciu psychologicznym orientacja zawodowa określana jest jako „etap procesu decyzyjnego w wyborze zawodu”³¹. Niniejsza perspektywa swoje odzwierciedlenie odnajduje w licznych koncepcjach rozwoju zawodowego, ujmujących go w sposób stadialny. Niektórzy badacze nadają *orientacji zawodowej* charakter całościowy³², wyodrębniając jej poszczególne

²⁵ A. Starak, *Orientacja i poradnictwo zawodowe Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Toruniu*, [w:] *Orientacja i poradnictwo zawodowe w służbie gospodarki narodowej. Materiały pokonferencyjne*, cz. II, Bydgoszcz 1983, s. 69.

²⁶ A. Kargulowa, *Zmiany w orientacji i poradnictwie zawodowym i metodologiczne przesłanki ich badań*, *Pedagogika Pracy*, 1994, 23, s. 117.

²⁷ W. Rachalska, *Problemy orientacji zawodowej*, Warszawa 1987, s. 24.

²⁸ J. Włodarek-Chronowska, *Komunikacja perswazyjna w poradnictwie zawodowym*, Wrocław 1993, s. 28.

²⁹ K. Lelińska, *Orientacja i poradnictwo zawodowe w nowym systemie edukacji*, [w:] *Pedagogika pracy. Doradztwo zawodowe*, red. H. Bednarczyk, J. Figurski, M. Żurek, Radom 2007, s. 191.

³⁰ E. Podolska-Filipowicz, *Podstawy zawodoznawstwa, orientacji i poradnictwa zawodowego*, Bydgoszcz 1996, s. 54.

³¹ A. Kargulowa, *O teorii i praktyce poradnictwa. Odmiany poradczo-nawczego dyskursu*, Warszawa 2007, s. 205.

³² Niniejsza optyka w głównej mierze uwarunkowana jest przez mechanizmy wspólnego rynku pracy, który wymaga permanentnego rozwoju w zakresie posiadanych kwalifi-

okresy, inni zaś uznają ją za jeden z podokresów rozwoju jednostki³³. Często pozostają jednak zgodni co do twierdzenia, że jej wstępną fazę stanowi *preorientacja zawodowa* (łac. *prae* – przed, najpierw), w której jednostka co prawda nie podejmuje decyzji zawodowej, ale stopniowo zapoznaje się z zagadnieniami pracy, listą powszechnie znanych zawodów oraz wymaganiami stawianymi przed podmiotami do nich aspirującymi. Źródłami wiedzy stają się przede wszystkim obserwacja, zabawa, szkoła, środki masowego przekazu oraz własne doświadczenie³⁴. Istotnym elementem tego okresu jest budzenie szacunku i pozytywnego stosunku do wszystkich rodzajów pracy. Dokonuje się tutaj wstępne rozpoznanie własnych predyspozycji i możliwości w kontekście preferencji zawodowych³⁵. Należy zaznaczyć, że wiodącą rolę na tym etapie rozwoju pełni rodzina, która w sposób pośredni i bezpośredni oddziałuje na kształtowanie się osobowości zawodowej dziecka³⁶.

Okres orientacji zawodowej młodzieży ma miejsce między 11. a 15. rokiem życia. Następuje w nim rozwój zamiłowań i zainteresowań zawodowych oraz ujawnienie zdolności kierunkowych³⁷, które zostają skonfrontowane z sytuacją na rynku pracy, potrzebami społecznymi oraz możliwościami psychofizycznymi jednostki³⁸. Na tym etapie rozwija się także strefa motywacyjna, która ukierunkowuje aspiracje do wyboru określonej drogi zawodowej. Podmiot dojrzeewa do tego, by w przyszłości wybrać profil kształcenia. Skryształowanie tego rodzaju planów, zgodnie z klasyfikacją M. Czarnie-

kacji oraz kompetencji, co wiąże się z koniecznością ciągłego podejmowania decyzji zawodowych. Zwolennicy tego ujęcia za etapy orientacji zawodowej uznają procesy *preorientacji*, *orientacji* oraz *reorientacji*. Nadają jej więc charakter całościowy i podkreślają, że ma miejsce nawet po zakończeniu edukacji szkolnej. Opierają się na założeniu, że wybór zawodu nie jest decyzją jednorazową, tylko wynikiem długofalowego procesu, który pozostaje tożsamy z rozwojem zawodowym jednostki. Propagatorami takich założeń są m.in.: E. Podolska-Filipowicz (2009), A. Roykiewicz (1974), M. Czarniecki (2010).

³³ Dyskurs ten cieszy się większą popularnością na polu badawczym, ze względu na swoją dłuższą tradycję. Również nadaje orientacji zawodowej charakter stadialny, jednak jej zagadnienie obejmuje przeważnie okres poprzedzający wybór zawodu, zakładając, że rozwój zawodowy osób dojrzałych mieści się w granicach poradnictwa zawodowego. Propagatorami tej narracji pozostają m.in. S. Szajek (1979, 1989) oraz S. Słyszowska (1993).

³⁴ K. Czarniecki, *Profesjologia. Nauka o zawodowym rozwoju człowieka*, Sosnowiec 2009, s. 117.

³⁵ S. Szajek, *System orientacji i poradnictwa zawodowego*, Warszawa 1989, s. 32-33.

³⁶ E. Podolska-Filipowicz, *Orientacja i poradnictwo zawodowe na przestrzeni życia człowieka*, [w:] *Wielowymiarowość poradnictwa w życiu człowieka*, red. D. Kukła, Warszawa 2009, s. 28.

³⁷ K. Czarniecki, *Profesjologia*, s. 105.

³⁸ S. Szajek, *System orientacji*, s. 33. W tym miejscu warto nadmienić, że problematyką orientacji zawodowej koncentrującą się na wyposażaniu w wiedzę o rynku pracy i ukierunkowującą na wybór określonego zawodu w Stanach Zjednoczonych zajmowali się m.in.: D. Laramore (J. Kennedy, D. Laramore, *Joyce Lain Kennedy's Carter book*, Lincolnwood 1993), G. Morrissey (G. Morrissey, *Creating your future*, San Francisco 1992) i J. Shingleton (J. Shingleton, *Successful interviewing for college students*, Lincolnwood 1992).

kiego, następuje w kolejnym etapie *szkolnego uczenia się zawodu*, w którym mają miejsce procesy adaptacji, identyfikacji, interioryzacji oraz stabilizacji zawodowej³⁹.

Nauki pedagogiczne nadają orientacji zawodowej szersze znaczenie, określając jako „ogół poczynań wychowawczych, które zmierzają do pokierowania oczekiwanym rozwojem ucznia, umożliwiającym mu podejmowanie optymalnych decyzji w sprawie życia i zawodu”⁴⁰. Perspektywa ta uwzględnia zatem wzajemne oddziaływanie na siebie sfer zawodowej i pozazawodowej. Tradycja niniejszej narracji została zapoczątkowana w XX wieku w Stanach Zjednoczonych, w postaci „pomocy w dokonywaniu ważnych wyborów”⁴¹, udzielanej przez nauczycieli w szkołach. E. Podolska-Filipowicz w skonstruowanej przez siebie definicji rozpatrywanego zagadnienia zaznacza, że dotyczy ono również procesu wyposażania jednostki w umiejętność „zmiany kwalifikacji zawodowych”⁴². Funkcjonowanie na współczesnym rynku pracy wymaga nie tylko „znajomości środowisk pracy, branż, miejsc i stanowisk, aspiracji i możliwości dochodzenia do nich”⁴³, ale także umiejętności szybkiego adaptowania się do zaistniałych warunków.

Socjologia określa z kolei orientację zawodową jako „trend w dokonywaniu wyborów zawodowych, uchwytany w zachowaniach całych kohort lub pokolenia wybierającego różne zawody”⁴⁴. Pozostaje więc zgoda co do twierdzenia, że decyzja zawodowa stanowi sprawę osobistą, jednak jej konsekwencje oddziałują również na sferę społeczną. W dyskursie tym mieści się definicja zaproponowana przez E. Kasprzak, ujmująca analizowaną kategorię jako „wybór zawodu, samoocena profilu zainteresowań i predyspozycji zawodowych oraz drogi kształcenia pozwalającej na realizację planów zawodowych”⁴⁵. Interpretuje ją zatem w kontekście momentu rozstrzygającego o rodzaju wykonywanej pracy, który poparty jest wcześniejszą autoanalizą. Przedstawione ujęcie wpisuje się w narrację współczesności nastawionej na indywidualizm i samorealizację⁴⁶. Próby dookreślenia tej kategorii można dokonać, uznając za K. Mertonem, że orientacja zajmuje „odzwier-

³⁹ K. Czarnecki, *Profesjologia*, s. 105.

⁴⁰ A. Kargulowa, *O teorii i praktyce poradnictwa. Odmiany poradniczego dyskursu*, Warszawa 2007, s. 205.

⁴¹ E. Podolska-Filipowicz, *Orientacja i poradnictwo zawodowe*, s. 20.

⁴² Tamże, s. 21.

⁴³ E. Kasprzak, *Style orientacji zawodowej – podstawy teoretyczne i narzędzie pomiaru*, *Czasopismo Psychologiczne*, 2012, 18, 1, s. 97.

⁴⁴ A. Kargulowa, *O teorii i praktyce poradnictwa*, s. 205.

⁴⁵ E. Kasprzak, *Style orientacji zawodowej*, s. 97.

⁴⁶ Patrz: A. Cudowska, *Kształtowanie twórczych orientacji życiowych*, s. 108-110.

ciędlenie we wszystkich zespołach ról społecznych, w jakie uwikłana jest jednostka”⁴⁷.

W myśl klasyfikacji stworzonej przez Zygmunta Wiatrowskiego wyróżnia się trzy kierunki definiowania orientacji zawodowej⁴⁸. Pierwszy mieści się w obszarze zawodoznawczym, gdzie w wąskim znaczeniu identyfikowana zostaje głównie z informacją zawodową⁴⁹. Kolejny sposób interpretacji analizowanego zagadnienia, nazywany pedagogiczno-psychologicznym, prezentuje jego szerszą trajektorię, koncentrującą się na orientowaniu się „na coś”, na przykład cel lub kierunek. Za wzorcowe w tym zakresie można uznać ujęcie A. Paszkowskiej-Rogacz, która określa orientację zawodową, jako

proces pomagania jednostce w poznawaniu i wykorzystaniu własnego potencjału edukacyjnego, zawodowego i psychologicznego tak, by osiągnęła ona optymalny poziom zadowolenia z siebie i była jednocześnie społecznie użyteczna⁵⁰.

Ostatni, socjologiczny kierunek wyjaśniający konstrukt orientacji zawodowej nadaje jej wymiar systemowy, określając ją jako zjawisko o zasięgu społecznym. Doskonale wpisuje się tutaj definicja Bożeny Wojtasik, łącząca orientację z poradnictwem edukacyjno-zawodowym⁵¹. Nakreślona przez nią optyka nadaje jej charakter procesu całościowego, którego cel koncentruje się na edukacyjnym wspieraniu rozwoju zawodowego człowieka oraz udzielaniu mu pomocy w sytuacjach kryzysowych.

Inną optykę odnośnie rozpatrywanej kategorii prezentuje R. Parzęcki, ujmując ją w kontekście trzech aspektów: „szerokiej informacji o pracy w różnych dziedzinach o wymaganiach stawianych przez zawody, specjalności i stanowiska pracy, „o sposobach zdobywania i podnoszenia kwalifikacji zawodowych, oddziaływań wychowawczych polegających na wyrabianiu szacunku dla każdej pracy wykonywanej na każdym stanowisku” oraz „uświadamiania zainteresowanym pożądanym kryteriów podejmowania decyzji zawodowych”⁵².

⁴⁷ K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982, s. 435.

⁴⁸ W. Wiatrowski, *Orientacja, poradnictwo i doradztwo zawodowe*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, s. 920.

⁴⁹ Jej szersze ujęcie, mieszczące się w tym nurcie, stanowi przytoczona już wcześniej propozycja Wandy Rachalskiej, określająca rozpatrywaną kategorię jako „orientację w czymś”.

⁵⁰ A. Paszkowska-Rogacz, *Doradztwo zawodowe. Wybrane metody badań*, Warszawa 2009, s. 17. Autorka uznaje zjawisko orientacji zawodowej za demokratyczne, ponieważ przyznaje podmiotowi prawo do kształtowania własnej przyszłości oraz zobowiązuje społeczeństwo do zapewnienia mu takich warunków wyboru zawodu, w których byłby on zgodny z zainteresowaniami jednostki.

⁵¹ B. Wojtasik, *Orientacja i poradnictwo zawodowe jako procesy wspierające całościowy rozwój zawodowy człowieka*, [w:] *Polsko – Ukraiński Rocznik: Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziazun, N. Nyczkało, Częstochowa-Kijów 2001, s. 307-308.

⁵² R. Parzęcki, *Orientacja i poradnictwo zawodowe w pracy szkół zawodowych*, Toruń 1985, s. 12-13.

Równie szerokie spektrum orientacji zawodowej przedstawia K. Czarnecki, analizując ją z perspektywy wiedzy jednostki z zakresu znajomości świata zawodów i dostępnych dróg kształcenia, wiedzy o sobie samym – własnych możliwości, preferencji, motywacji do obrania określonego kierunku rozwoju, systemu działań dydaktyczno-wychowawczych realizowanych w placówkach oświatowych służących realizacji funkcji „życiowego ukierunkowania”⁵³ oraz znajomości wiedzy i działań odnośnie różnych zawodów i dziedzin pracy⁵⁴. W. Rachalska uzupełnia przedstawioną propozycję o takie obszary, jak: „kształtowanie umiejętności samooceny”, „kształtowanie właściwego stosunku do pracy” oraz „wyrabianie podstawowych umiejętności i sprawności przydatnych w pracy zawodowej”⁵⁵. Takie podejście do orientacji zawodowej czyni ją działaniem wielostronnym i długofalowym oraz zwraca uwagę nie tylko na sam zakres znaczeniowy, ale również na zadania, jakich realizacją powinna się zająć. Sytuacja, w której problematyce rozpatrywanego konstruktów przypisuje się wymiar praktyczny i teoretyczny, związany z przygotowaniem do wyboru zawodu oraz umiejętnością późniejszego odnalezienia się na rynku pracy, pretenduje do uznania go za element kształcenia przedzawodowego oraz zawodowego, który stanowi część składową systemu edukacyjnego.

Literatura pozostaje zgodna co do stwierdzenia, że podmiotem orientacji zawodowej pozostaje jednostka⁵⁶, stojąca przed koniecznością podjęcia decyzji zawodowej. Z kolei, jej warstwa treściowa odnosi się do „ukierunkowania działań na wybrany cel zawodowy, konkretny zawód, szkołę, czy kwalifikację”⁵⁷. Okazuje się, że stanowi ona potrzebę manifestowaną nie tylko przez osoby młode, ale również dorosłe zarówno te aktywne zawodowo, jak i poszukujące zatrudnienia⁵⁸. Taka prawidłowość wynika z powszechnej konieczności podnoszenia posiadanych kwalifikacji przez jednostkę partycypującą w przestrzeni rynku pracy oraz obliguje do niejednokrotnego przekwalifi-

⁵³ Zdaniem autora, zadanie szkoły polega na kierunkowym rozwoju uczniów oraz wyposażeniu ich w samowiedzę, pozwalającą na dalsze samodzielne kierowanie swoim rozwojem, zgodnie z upodobaniami i aspiracjami; H. Muszyński, *Model zawodu pedagoga szkolnego a nowoczesny system edukacji*, Nauczyciel i Wychowanie, 1977, 4.

⁵⁴ K. Czarnecki, *Profesjologia*, s. 119.

⁵⁵ W. Rachalska, *Wybrane problemy teoretyczne*, s. 14.

⁵⁶ Przez S. Szajka (*System orientacji i poradnictwa zawodowego*, s. 16) określana mianem optanta, czyli osoby przygotowującej się do wyboru zawodu, który staje się również przedmiotem oddziaływań zorganizowanego systemu orientacji zawodowej.

⁵⁷ E. Kasprzak, *Style orientacji zawodowej*, s. 97.

⁵⁸ M. Lasa, *Z doświadczeń Związku Zakładów Doskonalenia Zawodowego w Toruniu*, [w:] *Orientacja i poradnictwo zawodowe*, s. 51.

kowywania się. Należy jednak zaznaczyć, że sam proces zmiany zawodu określany jest mianem reorientacji⁵⁹.

W licznych opracowaniach teoretycznych zaleca się jak najwcześniejsze rozpoczęcie orientacji zawodowej, które w formie instytucjonalnej rozpoczyna się już w przedszkolu. Niektórzy badacze podkreślają nawet, że „drogę do zawodu trzeba rozpatrywać na tle całego procesu życia zawodowego jednostki”⁶⁰, dlatego uznaje się fakt, że permanentnie towarzyszy jego rozwojowi. Według J. Drevillona, nasilenie procesów orientacyjnych przypada zazwyczaj w okresie, kiedy człowiek zmuszony jest do dokonania wyboru, którego konsekwencje mają istotne znaczenie dla jego przyszłości. Im bardziej zbliża się moment podjęcia decyzji, tym podmiot intensyfikuje rozpoznawanie swoich preferencji oraz analizuje możliwości ich realizacji⁶¹.

W toku rozważań nad orientacją zawodową warto przyrzeć się jej uwarunkowaniom. Przyjmując zasadę, że stanowi ona strukturę dynamiczną, należy zaznaczyć, że może ulegać licznym modyfikacjom w toku życia. Kształtowana jest nie tylko w wyniku oddziaływań instytucjonalnych (szkół, poradni psychologiczno-pedagogicznych, szkolnych ośrodków kariery, ochotniczych hufców pracy, inkubatorów przedsiębiorczości, klubów pracy)⁶², środowiska rodzinnego oraz lokalnego, ale także przez aktywność własną podmiotu. Warto tutaj zaznaczyć, że krystalizowanie się orientacji pozostaje pod kontrolą społeczną, określającą, które aspiracje i zachowania są dozwolone. Za główny czynnik orientacjotwórczy uznaje się przede wszystkim tendencję jednostki do wartościowania swoich doświadczeń oraz przyjmowania określonego stosunku wobec rzeczywistości. W konsekwencji, znaczenie przypisane danemu elementowi staje się motywatorem do przyjęcia określonego nastawienia wobec niego i mobilizuje do podejmowania przedsięwzięć⁶³. Podobne stanowisko można odnaleźć w rozważaniach S. Gertsmana, który utrzymywał, że „struktura aktywności psychicznej jest wyznaczana także przez elementy działania realizującego cel”⁶⁴. Kolejnym determinantem okazują się „aktywne kontakty człowieka z rzeczywistymi dziedzinami życia i inspirującymi go twórczo instytucjami społeczeństwa

⁵⁹ L. Koczniewska-Zagórska, T. Nowacki, Z. Wiatrowski (red.), *Słownik pedagogiki pracy*, Warszawa 1986, s. 215.

⁶⁰ Z. Sufin, *Zawód – Praca – Kariera. Szkice z socjologii pracy*, Warszawa 1965, s. 39.

⁶¹ J. Drevillon, *L'orientation scolaire et professionnelle*, [w:] *Press Universitaires de France*, Paris 1968; za: S. Słyszowska, *Orientacja szkolna i zawodowa*, s. 489.

⁶² Wymienione instytucje tworzą system poradnictwa zawodowego oraz oddziałują na kształtowanie się orientacji zawodowej.

⁶³ A. Gańczarczyk, *Orientacje życiowe młodzieży w warunkach transformacji ustroju*, Katowice 1994, s. 32.

⁶⁴ S. Gerstmann, *Podstawy psychologii konkretnej*, Warszawa 1987, s. 65.

wychowującego”⁶⁵, co uzasadnia słuszność twierdzenia, zgodnie z którym w wyniku obserwacji otoczenia dokonuje się proces jednostkowego uczenia się. Nie sposób pominąć również znaczącej roli habitusu ukierunkowującego działanie podmiotu oraz stanowiącego mechanizm ułatwiający rozstrzygnięcie pojawiających się dylematów⁶⁶, podobnie jak doświadczenie i wiedza życiowa jednostki⁶⁷. Obydwa czynniki wpływają na kształtowanie się samowiedzy, która stanowi „system informacji o własnej osobie, będący podsystemem wiedzy o świecie”⁶⁸.

Orientacja zawodowa stanowi złożony i wielostronny proces, który oddziałuje na poznawczą, motywacyjno-emocjonalną oraz behawioralną sferę funkcjonowania człowieka. Pierwszy wymieniony aspekt odnosi się do wiedzy zdobywanej przez jednostkę na temat rynku pracy, zawodów oraz samej siebie. E.R. Hilgard opierał się na założeniu, że racjonalna decyzja zawodowa może być podjęta wyłącznie w sytuacji, w której podmiot ma realne informacje na swój temat – poziomu zdolności i zainteresowań oraz potrafi poddać je rozsądnej ocenie⁶⁹. Okazuje się jednak, że człowiek będący *skapcem poznawczym (cognitive misers)* niejednokrotnie dokonuje wyboru na podstawie zdawkowych informacji, kierując się regułą oszczędności czasu i energii⁷⁰. Dlatego, zasadne staje się dbanie o to, by wiadomości zdobywane w procesie orientacji zawodowej, dotyczące dostępnych zawodów oraz sposobów uzyskiwania uprawnień do ich wykonywania, charakteryzowały się obiektywizmem oraz wszechstronnością, zarówno pod względem wymagań edukacyjnych i kompetencyjnych, jak i możliwości rozwoju, gratyfikacji finansowych oraz warunków psychofizycznych, które zobowiązana jest spełnić jednostka⁷¹. Motywacyjny wymiar rozpatrywanej kategorii dotyczy „kształtowania prawidłowego stosunku do pracy”⁷² oraz rozwijania obszarów zainteresowań, które człowiek pragnie realizować w przyszłości⁷³, dzięki czemu podnosi swoją aktywność, a także przejmuje inicjatywę w kreowaniu siebie. Nie bez znaczenia pozostaje tutaj wybór celu, który „dla podmiotu działającego pod jakimś względem cenny (pożądaný) wyznacza

⁶⁵ A. Gańczarczyk, *Orientacje życiowe młodzieży*, s. 17.

⁶⁶ M. Szumigraj, *Poradnictwo kariery. Systemy i sieci*, Warszawa 2011, s. 206.

⁶⁷ A. Gańczarczyk, *Orientacje życiowe młodzieży*, s. 41-42.

⁶⁸ H. Sęk, *Orientacja w sytuacjach społecznych. Studium teoretyczno-kliniczne*, Poznań 1980, s. 77.

⁶⁹ E.R. Hilgard, *Wprowadzenie do psychologii*, Warszawa 1972, s. 872.

⁷⁰ Patrz: S.T. Fiske, S.E. Taylor, *Social cognition*, New York 1991.

⁷¹ S. Szajek, *System orientacji i poradnictwa zawodowego w warunkach rewolucji naukowo-technicznej*, [w:] *Orientacja i poradnictwo zawodowe*, s. 19.

⁷² W. Rachalska, *Problemy orientacji zawodowej*, s. 80.

⁷³ H. Liberska, *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*, Poznań 2004, s. 33.

kierunek i strukturę jego działania zmierzającego do spowodowania lub utrzymania tego stanu rzeczy”⁷⁴. Aspekt behawioralny, stanowiący konsekwencję wcześniejszego komponentu orientacji, wyraża się w postaci umiejętności i zdolności prezentowanych przez jednostkę. Istotną rolę odgrywa tutaj samodzielność w realizowanych przedsięwzięciach oraz ponoszenie konsekwencji za własne działania.

Dyskurs orientacji zawodowej konstruuje bogatą propozycję jej taksonomii, której istota oscyluje wokół „doprowadzenia uczniów do podejmowania decyzji w stosunku do dalszego kształcenia lub wyboru zawodu, zgodnie z własnym przygotowaniem i możliwościami, a także z uwzględnieniem wymagań zawodowych i perspektyw dalszego rozwoju”⁷⁵. Znaczącym elementem tego procesu decyzyjnego jest poznanie własnych możliwości i ograniczeń oraz wymagań rynku pracy. W tym rozumieniu, zakres oddziaływań orientacji zawodowej nie zmierza wyłącznie do odnalezienia przez jednostkę własnego miejsca w świecie pracy, ale także ukierunkowuje jej przygotowanie do życia w zmieniającej się rzeczywistości⁷⁶. Przytoczone rozważania skłaniają do wysnucia konkluzji, że jednym z celów orientacji zawodowej jest rozbudowanie sfery jednostkowej samooceny oraz samoświadomości, a także umiejętności efektywnego zaprezentowania swoich kompetencji przed potencjalnym pracodawcą. Jej istotna rola koncentruje się na przekonaniu młodych ludzi do uznania idei permanentnego uczenia się oraz zdobywaniu informacji – również z doświadczeń pozaszkolnych. B. Wojtasik podkreśla, że do ważnych zadań orientacji zawodowej należy przygotowanie podmiotów do radzenia sobie w sytuacji utraty pracy i bezrobocia⁷⁷. Wynika ono z twierdzenia opierającego się na założeniu, że zainteresowania i uzdolnienia, ujawniające się w wyniku opisywanego procesu, wyrabiają w jednostce „gotowość do pracy w tych gałęziach produkcji i w tych zawodach, w których najbardziej jest potrzebna społeczeństwu”⁷⁸.

Powyższe rozważania odnoszące się do orientacji w ogóle pozwalają na wysnucie konkluzji, że może ona zostać scharakteryzowana na podstawie wyodrębnienia jej treści przedmiotowej, zakresu semantycznego, kierunku oraz siły (emocjonalnego znaczenia dla jednostki). Opierając się na założeniu, że orientacja stanowi jeden z elementów osobowości, można przyjąć, że będzie krystalizowała się bazując na zasobach wewnętrznych podmiotu

⁷⁴ J. Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich. Wstęp do teorii organizacji i kierowania*, Warszawa 1972, s. 206.

⁷⁵ T. Nowacki (red.), *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom 2004, s. 168.

⁷⁶ W. Rachalska, *Nauczyciel doradca zawodu*, s. 104.

⁷⁷ B. Wojtasik, *Nowa problematyka orientacji i poradnictwa zawodowego w sytuacji bezrobocia*, *Pedagogika Pracy*, 1994, 23, s. 128-132.

⁷⁸ S. Szajek, *System orientacji i poradnictwa zawodowego*, Warszawa 1989, s. 13.

(inteligencji, samoświadomości, wiedzy) oraz właściwościach dostępnych w otoczeniu dla niego zewnętrznym. Zatem, orientacja zawodowa jest konsekwencją różnych jej składowych – wartości, motywacji, wiedzy oraz aktywności człowieka związanych z obszarem zawodów i pracy. Ujawnia się przyjmując postać preferencji, zainteresowań, deklaracji, postaw, aspiracji, zdolności, wyborów, sposobów myślenia, pełnionych ról społecznych, a co za tym idzie – skonkretyzowanych celów i planowych przedsięwzięć z wytyczoną ścieżką ich realizacji.

Dojrzewanie podmiotu do podjęcia decyzji związanej z przyszłym zawodem ma również znaczenie dla rozwoju jego świadomości odnośnie sensu pracy ludzkiej. W procesie krystalizacji orientacji zawodowej jednostka kształtuje swój stosunek do świata zawodów, rynku pracy oraz poznaje zakres własnych możliwości. W konsekwencji, przygotowuje się do spełnienia aspiracji i dokonywania dojrzałych oraz właściwych wyborów, które bazują na jej wiedzy, wartościach i doświadczeniach. Wszystkie te komponenty podlegają oddziaływaniom środowiska oraz warunkowane są przez predyspozycje intelektualne człowieka. Krystalizują się zatem w wyniku zarówno aktywnej, twórczej, jak i odtwórczej postawy jednostki wobec własnej przyszłości.

Następstwem rozważań nad orientacją zawodową jako konstruktem teoretycznym jest przyjrzenie się jej empirycznym ujęciom. Analizując konteksty używania słowa orientacja, można stwierdzić, że w najogólniejszym ujęciu utożsamiane jest z umiejętnością rozpoznania i oceny sytuacji przez podmiot oraz z ukierunkowaniem się na coś. Interesującym poznawczo rozstrzygnięciem z perspektywy podjętego studium badawczego okazuje się propozycja M. Ziółkowskiego, zdaniem którego odnosi się ona do „przekonania o tym, jak być powinno, jak jest, jak będzie i wreszcie, jak warto i jak opłaca się w danych warunkach zachować”⁷⁹. W odniesieniu do kategorii orientacji zawodowej można ujmować ją jako zgeneralizowaną tendencję podmiotu do zinterpretowania i oceny aktualnej sytuacji zawodowej, wyrażającej się w planowaniu własnej przyszłości na podstawie posiadanej wiedzy o sobie, rynku pracy, a także możliwości zastanych w sobie i świecie⁸⁰. Przyjmuje ona zatem postać pewnego ustosunkowania wobec rzeczywistości zawodowej i społecznej (w oderwaniu od kontekstu których nie sposób

⁷⁹ M. Ziółkowski, J. Koralewicz, *Mentalność Polaków: sposoby myślenia o polityce, gospodarce i życiu społecznym 1988-2000*, Warszawa 2003, s. 16.

⁸⁰ Taka propozycja nadaje analizowanej kategorii znamiona wewnętrznego procesu o charakterze podmiotowym, co wskazuje na jej różnicującą interpretację od ujęcia określającego orientację zawodową jako zewnętrzny proces wychowawczy kształtowany przez odpowiednio strukturalizowany system instytucjonalny.

jej analizować) oraz ukazuje relację jednostki z rynkiem pracy. W przestrzeni prowadzonej dyskusji warto zaznaczyć, że poszczególne jednostki będą prezentowały różny stopień rozwinięcia orientacji zawodowej⁸¹.

Analiza literatury przedmiotu pozwala na skonstruowanie struktury orientacji zawodowej składającej się z poszczególnych komponentów, takich jak:

1) Dynamizm – związany z procesualnym charakterem rozpatrywanego zagadnienia oraz jego rozwojem wraz z dojrzewaniem jednostki i przekształceniami spowodowanymi zmianą uwarunkowań środowiskowych, uruchamiających mechanizmy adaptacyjne. W literaturze aspekt ten utożsamiany jest z „trwałością”⁸² bądź „względna nietrwałością”⁸³, podlegającą licznym fluktuacjom, lub dookreślany przez opozycyjne zestawienia, takie jak: „względna stałość” *versus* „plastyczność”⁸⁴, czy też „giętkość – sztywność”⁸⁵.

2) Intensywność – odnosi się do „mocy regulacyjnej”⁸⁶ orientacji i stopnia jej oddziaływania na zachowanie podmiotu, a także organizację jego struktur poznawczych, wyznaczanie celów działania i poziom motywacji do ich realizacji. Niektórzy badacze ten wymiar orientacji określają mianem „siły”⁸⁷ bądź „nasilenia”⁸⁸. Można zauważyć intensywne powiązanie tego obszaru z zagadnieniem zinternalizowania, czyli przyswojenia określonego konstruktów orientacji zawodowej oraz włączenia jej w przestrzeń własnych myśli⁸⁹.

⁸¹ Badacze analizujący pojęcie „orientacja” podejmując próbę jego dookreślenia, niejednokrotnie łączą je w opozycyjne pary, „kontinua o opozycyjnych biegunach” (Por. M. Ziółkowski, *Orientacje indywidualne a system społeczny*, [w:] *Orientacje społeczne jako element mentalności*, red. J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski, Poznań 1990, s. 57). Zwolennikami takiego ujęcia byli m.in. M. Marody (1987), F. Parsons (1972), M. Ziółkowski (1990). Oznacza to zatem, że jednostka może nie mieć danej orientacji z powodu intensywnie zaznaczającej się orientacji do niej przeciwnej lub rozwinąć ją na bardzo niskim poziomie, ze względu na znaczące ukierunkowanie swoich działań i zainteresowań na inne obszary swojej egzystencji.

⁸² M. Marciniak, *Orientacje konsumpcyjne młodzieży akademickiej. Perspektywa baumanowska*, Kraków 2011, s. 75.

⁸³ B. Idzikowski, *Orientacje życiowe młodzieży szkolnej miasta przygranicznego*, Zielona Góra 1998, s. 43.

⁸⁴ M. Ziółkowski, *Orientacje indywidualne a system społeczny*, s. 60.

⁸⁵ J. Doliński, *Orientacja defensywna*, Warszawa 1993, s. 166.

⁸⁶ W. Łukaszewski, *Osobowość, orientacja temporalna, ustosunkowanie do zmian*, Wrocław 1983, s. 35.

⁸⁷ A. Gańczarczyk, *Orientacje życiowe młodzieży*, s. 57.

⁸⁸ Tamże, s. 16 oraz P. Gasparski, K. Skarżyńska, *Motywy wyboru studiów psychologicznych: orientacje wobec studiów i zawodu*, *Przegląd Psychologiczny*, 2001, 4(44), s. 458.

⁸⁹ W. Okoń definiuje internalizację jako „proces stopniowego uznawania pochodzących z zewnątrz poglądów, norm i wartości za własne, choć początkowo mogły być one odbierane

3) Kierunek – definiowany jako „przewodnik” w karierze⁹⁰ lub kierunek dążeń zmierzający do osiągnięcia danego celu⁹¹. Niniejsza kategoria stanowi konsekwencję ujmowania orientacji z perspektywy ukierunkowania „na coś”.

4) Spójność – kategoria orientacji może charakteryzować się mniejszym bądź większym stopniem spójności. Waler ten odnosi się do wzajemnego powiązania jej poszczególnych elementów składowych i jakości ich koherencji⁹². Umożliwia jednostce poczucie własnej harmonii i integralności⁹³ oraz pozwala na stworzenie definicji każdego z komponentów orientacji⁹⁴.

5) Pragmatyzm – odzwierciedla funkcjonalność obranej przez jednostkę orientacji w świecie zewnętrznym. Dotyczy stopnia jej elastyczności, wyrażającego się w poziomie rozwoju umiejętności adaptacyjnych do panujących warunków. Właściwość ta okazuje się istotna ze względu na fakt, że w rzeczywistości permanentnej zmiany konieczne jest wykształcenie przez podmiot zdolności przystosowawczych, innowacyjnych, zachęcających do czynnego uczestnictwa w przestrzeni życia społecznego⁹⁵.

6) Samoocena⁹⁶ – budowana jest na podstawie przekonań jednostki na własny temat oraz na podstawie wyobrażeń związanych z tym, jak zostaje postrzegana przez innych⁹⁷. Jej ukształtowanie determinuje sposób funkcjonowania człowieka oraz oddziałuje na stopień nasilenia zachowań prorozwojowych i proaktywnych w procesie planowania, zarządzania i monitorowania własnej kariery.

7) Wiedza⁹⁸ o sobie samym oraz świecie zastanym, pochodząca z dwóch źródeł – naukowego (teoretycznego) i potocznego⁹⁹. Odzwierciedla poziom samoświadomości jednostki własnych zasobów i możliwości ich wykorzystania w przestrzeni współczesnego rynku pracy. Względna stałość owej

jako obce” (W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 155). Zjawisko to stanowi wynik socjalizacji oraz oddziaływania otoczenia na kształtowanie orientacji zawodowej.

⁹⁰ A. Cybal-Michalska, *Młdzież akademicka a kariera zawodowa*, Kraków 2013, s. 332-333.

⁹¹ A. Różański, *Orientacje edukacyjne menadżerów w warunkach gospodarki posttransformacyjnej*, Lublin 2011, s. 96.

⁹² K. Skarżyńska, *Orientacja egalitarna i nieegalitarna*, [w:] *Orientacje społeczne jako element mentalności*, s. 139.

⁹³ Co pozwala wnioskować o tym, że kategoria orientacji pozostaje w intensywnej relacji z konstruktami osobowości i tożsamości.

⁹⁴ P. Rioceur, *Filozofia osoby*, Kraków 1992, s. 33-44.

⁹⁵ A. Gańczarczyk, *Orientacje życiowe młodzieży*, s. 43.

⁹⁶ Na ten aspekt orientacji zawodowej zwracają uwagę tacy badacze, jak: W. Rachalska (1987), E. Kasprzak (2012), A. Paszkowska-Rogacz (2009), H. Sęk (1980).

⁹⁷ Z. Bokszański, *Tożsamość jednostki*, Kultura i Społeczeństwo, 1988, 2, s. 13-14.

⁹⁸ Niniejszy wymiar stanowił przedmiot analiz takich badaczy, jak: B. Wojtasik (2001), W. Rachalska (1987), R. Parzęcki (1985), K. Czarniecki (2009), F. Parsons (1909).

⁹⁹ S. Gerstmann, *Podstawy psychologii konkretnej*, Warszawa 1987, s. 77.

wiedzy pozwala na zachowanie ciągłości osobowości oraz ułatwia proces podejmowania decyzji¹⁰⁰.

8) Stosunek do pracy¹⁰¹ – odzwierciedla jednostkowy sposób percepcji kategorii pracy. Prezentuje zatem nie tylko opisowy aspekt orientacji zawodowej, ale także jej wymiar wartościujący¹⁰².

Interesujące poznawczo badania dotyczące stylów orientacji zawodowej prowadziła E. Kasprzak¹⁰³. Przez pojęcie stylu orientacji zawodowej rozumie ona „styl funkcjonowania w pracy, charakteryzujący się intraindywidualną stałością i względną stabilnością w czasie”¹⁰⁴. Taki sposób ujmowania niniejszej kategorii odnosi się do osób aktywnych zawodowo. Zdaniem autorki, ma nie tylko wymiar wewnętrzny przyjmujący postać przeżyć i przemyśleń związanych z pracą, ale także zewnętrznych zachowań, na podstawie których można ocenić między innymi poziom zaangażowania jednostki w pracę, czy stosunek podmiotu do niej. Inspiracją do budowy konstruktów stylu orientacji zawodowej dla badaczki były między innymi egemplifikacje prowadzone przez A. Wrzesniewskiego, J.E. Dutton, G. Debebe, C. McCauleya, P. Rozina, B. Schwarza oraz dokonania R.N. Bellaha, R. Madsen, W.M. Sullivana, A. Swidler oraz S.M. Tiptona, którzy stworzyli koncepcję znaczenia pracy i orientacji zawodowej (*The Job – Career – Calling Model*). Zgodnie z ich zaleceniem, badaczka wyróżnia trzy rodzaje orientacji zawodowej na: zajęcie, karierę oraz powołanie. Pierwsza odnosi się do instrumentalnego sposobu traktowania pracy i postrzegania jej jako źródła gratyfikacji ekonomicznych. Druga z kolei wiąże się z aspiracjami awansowymi i mobilnością w wewnętrznych strukturach firmy, uzyskaniem prestiżu, władzy oraz nagród psychologicznych. Ostatnia natomiast ma intensywne powiązania z motywacją wewnętrzną. Jednostka przypisuje pracy wartość autoteliczną, wykonuje ją ze względu na walor rozwojowy oraz jej znaczącą rolę w procesie konstruowania dobra wspólnego. Styl orientacji zawodowej oddziałuje na sposób formułowania celu zawodowego, postrzegania osobistego sukcesu oraz poziom proaktywności przejawiany w wykonywanej pracy¹⁰⁵.

E. Kasprzak wyróżniła następujące wskaźniki behawioralne¹⁰⁶ pozwalające ustalić, jaki rodzaj orientacji prezentuje podmiot. Należą do nich takie

¹⁰⁰ J. Kozielecki, *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Warszawa 1981, s. 312.

¹⁰¹ O tej właściwości orientacji pisali: W. Rachalska (1987), R. Parzęcki (1985), A. Gańczarczyk (1994).

¹⁰² Patrz: A. Lewicki, *Procesy poznawcze i orientacja w otoczeniu*, Warszawa 1960.

¹⁰³ E. Kasprzak, *Style orientacji zawodowej*, s. 95-105.

¹⁰⁴ Tamże, s. 99.

¹⁰⁵ A. Wrzesniewski, J.E. Dutton, G. Debebe, *Interpersonal sensemaking and the meaning of work*, Research in Organizational Behavior, 2003, 25, s. 93-135.

¹⁰⁶ Autorka zwraca uwagę na fakt, że orientacje mogą ujawniać się nie tylko w postaci zachowań, ale także w funkcjonowaniu poznawczym, emocjonalnym oraz w wartościach.

czynniki, jak: percepcja upływu czasu, spodziewane korzyści z pracy, oczekiwane wartości w pracy, identyfikacja zawodowa z organizacją, myśli o pracy, dominujące emocje wobec pracy, poziom niepokoju i lęku, podatność na stres, satysfakcja z pracy, nastawienie na cele, nastawienie rywalizacyjne, dążenie do autonomii, zaangażowanie, poczucie sukcesu zawodowego, praca w hierarchii wartości¹⁰⁷. Zdaniem badaczki, przyjęcie określonego stylu orientacji warunkowane jest przez prezentowany system wartości przez jednostkę, jej temperament, proces społecznego uczenia się, zainteresowania oraz indywidualne cechy osobowościowe.

W kontekście powyższych rozważań warto wspomnieć o koncepcji kotwicy kariery Edgara Scheina¹⁰⁸, będącej wynikiem wieloletnich egzemplifikacji badawczych. Z pojęciem „kotwicy” badacz identyfikował pewne niezmiennie cechy człowieka, stanowiące niejako rdzeń jego tożsamości zawodowej, wyznaczający kierunek jego rozwoju. Przyjęty przez podmiot względnie stały sposób percepcji stanowi dla niego nie tylko szansę na funkcjonowanie w ambiwalentnej rzeczywistości podlegającej permanentnym przeobrażeniom, ale także pozwala na pewne życiowe ukierunkowanie, które umożliwi krystalizację jego potrzeb i planów zawodowych. E. Schein ostatecznie wyróżnił pięć „drogowskazów” kariery, które określił mianem: kompetencji zawodowych, kompetencji menadżerskich, niezależności, bezpieczeństwa i stabilizacji oraz kreatywności¹⁰⁹.

Egzemplifikacje z zakresu zawodowych oraz społeczno-politycznych orientacji nauczycieli prowadziła A. Wiłkomirska. Dokonując operacjonalizacji tego konstruktów, przypisuje mu przede wszystkim wymiar poznawczy pozwalający na porządkowanie i ocenianie otoczenia, natomiast aspekt emocjonalny i behawioralny ujmuje w kategoriach reakcji podmiotu na środowisko swojego życia¹¹⁰. Przedmiot swoich badań autorka rozpatruje jednostkowo, dlatego nadaje mu walor indywidualny. Oglądowi zostały pod-

¹⁰⁷ E. Kasprzak, *Style orientacji zawodowej*, s. 98 – T. Hejnicka-Bezwińska za główne wskaźniki przy badaniu orientacji uznaje wypowiedzi werbalne zawierające ocenę określonych modeli pojęciowych (orientacja ogólna), opis modelu wybranego do realizacji (orientacja sytuacyjna), a także określenie stopnia urzeczywistnienia danego modelu w przypadku badań podłużnych. Rolę zmiennych różnicujących badaczka przypisała typowi lokalnego środowiska edukacyjnego, poziomowi urbanizacji i uprzemysłowienia województwa, płci badanych, poziomowi wykształcenia ojca, modelowi rodziny, liczbie rodzeństwa, średniej ocen szkolnych (T. Hejnicka-Bezwińska, *Orientacje życiowe młodzieży*, s. 45-46).

¹⁰⁸ Patrz: E.H. Schein, *Career Anchors. Discovering Your Real Values*, San Francisco 1990.

¹⁰⁹ Patrz tamże. Koncepcja E. Scheina stanowiła inspirację m.in. dla A. Cybal-Michalskiej, która w swoich badaniach wykorzystwała wyróżnione przez niego „przewodniki” do rozpoznania czynników determinujących rodzaj ścieżki zawodowej wybieranej przez młodzież akademicką (A. Cybal-Michalska, *Młodzież akademicka*).

¹¹⁰ A. Wiłkomirska, *Zawodowe i społeczno-polityczne orientacje nauczycieli*, Warszawa 2002, s. 14.

dane następujące elementy skonceptualizowanej przez nią struktury orientacji zawodowej: motyw podejmowania zawodu, wizja osoby i roli nauczyciela, satysfakcja zawodowa, pożądane cele edukacyjne szkoły, wizja dobrej szkoły, stosunek do reform edukacji¹¹¹.

Badaniem orientacji zawodowych metodą sondażu diagnostycznego oraz badań podłużnych (metoda indywidualnych przypadków) zajmowała się M. Piorunek¹¹². W podjętej próbie eksploracji niniejszego konstruktów zakłada, że wnioskowanie o niej jest możliwe na podstawie analizy „projektu edukacyjnego i zawodowego” podmiotu, stanowiącego konsekwencję orientacji zawodowych. Autorka koncentrowała się na rozpoznaniu czterech czynników warunkujących sposób projektowania przyszłości edukacyjno-zawodowej przez młodych ludzi, takich jak: orientacja temporalna, poziom manifestowanej racji działania i sądów ewaluacyjnych dotyczących indywidualnych preferencji edukacyjno-zawodowych, ukierunkowanie pola poszukiwań edukacyjno-zawodowych oraz wielkość pola wyborów edukacyjno-zawodowych. Skonstruowanie ich struktury możliwe było na podstawie poznania poglądów, ocen, wyborów aksjologicznych, działań rzeczywistych i planów edukacyjno-zawodowych jednostki. Analiza zgromadzonego materiału badawczego pozwoliła jej na wyłonienie określonych strategii edukacyjno-zawodowych stosowanych przez młodzież¹¹³.

M. Kloczkowski w prowadzonych badaniach orientacji zawodowych żołnierzy stworzył ich czteroczęlonową typologię. Składała się ona z: orientacji „zawodowej” związanej z wykonywaniem pracy ze względu na jej war-

¹¹¹ Tamże, s. 15. Zmiennymi różnicującymi w niniejszych egzemplifikacjach był rodzaj szkoły, w której pracował nauczyciel, jego wiek, staż pracy, płeć, wykształcenie, poziom wykształcenia rodziców.

¹¹² M. Piorunek, *Orientacje edukacyjne i zawodowe młodzieży współczesnej*, [w:] *Młodzież w świecie współczesnym. Z badań orientacji biograficznych młodych okresu transformacji*, red. M. Piorunek, Poznań 2004, s. 33-80 – Opracowanie stanowi konsekwencję wcześniejszej publikacji tejże autorki pod tytułem: *Dziecko w relacjach ze światem zawodowym*, Poznań 1996.

¹¹³ Strategie te są następujące: kondensacji (wcześnie skryształizowana orientacja zawodowa), addytywna (orientacja zawodowa konstruowana na podstawie eksperymentowania, płynnych doświadczeń), stochastyczna (charakteryzująca osoby niezdecydowane, permanentnie poszukujące orientacji zawodowej), aktualistyczna (odraczanie momentu ukształtowania orientacji zawodowej), asekuracyjna (gruntownie ukształtowane orientacje zawodowe, urealnianie w toku kolejnych decyzji edukacyjno-zawodowych) – tamże, s. 57-60. W kontekście prowadzonych dyskusji warto wspomnieć o strategiach zachowania młodzieży wobec pracy wyróżnionych przez Giermanowską. Wskazuje ona na istnienie dwóch sposobów działania nastawionych na „zrobienie kariery” (uzyskanie wysokiego wykształcenia ułatwiającego zdobycie prestiżowej pracy) oraz ukierunkowanych na „niepozostanie na bezrobociu” (zorientowanie na znalezienie jakiegokolwiek pracy przynoszącej gratyfikację zarobkowe) (E. Giermanowska, *Między karierą a bezrobociem*, [w:] *Normalka i normalność. Próba zastosowania pojęcia normalności do badań współczesnej młodzieży*, red. B. Fatyga, A. Tyszkiewicz, Warszawa 2001, s. 229).

tość społeczną i autoteliczną, orientacji „zajęciowej” ukierunkowanej na postrzeganie wykonywanej pracy przez pryzmat instrumentalnych korzyści takich jak stabilizacja czy gratyfikacje finansowe, orientacji „zajęciowo-zawodowej” stanowiącej połączenie dwóch wcześniejszych, oraz orientacji „neutralnej” charakterystycznej dla osób nie przejawiających żadnego z wymienionych nastawień¹¹⁴. Orientacja zawodowa w tym ujęciu identyfikowana jest ze sposobem percepcji wykonywanej roli zawodowej oraz przyjmowaniem wobec niej określonej postawy.

Przedstawiony powyżej sposób rozumienia konstruktów orientacji zawodowej wyznacza sposób jej eksploracji. Rozpoznanie niniejszej kategorii jest możliwe w postaci zwerbalizowanych przez podmiot przekonań, twierdzeń, opinii, ocen, oczekiwań oraz projektów dotyczących przyszłości. Uwzględniając także właściwość regulacyjną orientacji, która oddziałuje warunkująco na sposób zachowywania się jednostki, oraz kompatybilnie – uznając, że zmiany zachowań determinują zmiany orientacyjne w celu jej rozpoznania, można wykorzystać zarówno paradygmat jakościowy, jak i ilościowy, którego wybór zależy od zamysłu przyjętego przez badacza.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski W., *Młodzież w społeczeństwie. Konfrontacje polsko-amerykańskie*, Warszawa 1980.
- Bauman Z., *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika?* Warszawa 2000.
- Beck U., *Społeczeństwo światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa*, Warszawa 2012.
- Błachowski S., *Nastawienia i spostrzeżenia. Studium psychologiczne*, Warszawa 1917.
- Błachowski S., *Psychologia a wybór zawodu*, Poznań 1925.
- Boksański Z., *Tożsamość jednostki*, Kultura i Społeczeństwo, 1988, 2.
- Cudowska A., *Orientacje życiowe współczesnych studentów*, Białystok 1997.
- Cudowska A., *Kształtowanie twórczych orientacji życiowych w procesie edukacji*, Białystok 2004.
- Cybal-Michalska A., *Młodzież akademicka a kariera zawodowa*, Kraków 2013.
- Czarnecki K., *Profesjologia. Nauka o zawodowym rozwoju człowieka*, Sosnowiec 2009.
- Doliński J., *Orientacja defensywna*, Warszawa 1993.
- Drevillon J., *L'orientation scolaire et professionnelle*, [w:] *Press Universitaires de France*, Paris 1968.
- Fiske S.T., Taylor S.E., *Social cognition*, New York 1991.
- Gańczarczyk A., *Orientacje życiowe młodzieży w warunkach transformacji ustroju*, Katowice 1994.
- Gasparski P., Skarżyńska K., *Motywy wyboru studiów psychologicznych: orientacje wobec studiów i zawodu*, *Przegląd Psychologiczny*, 2001, 4(44).

¹¹⁴ M. Kloczkowski, *Orientacje społeczne i zawodowe kadry Wojska Polskiego w okresie transformacji systemowej*, Wrocław 2005, s. 128.

- Gerstmann S., *Podstawy psychologii konkretnej*, Warszawa 1987.
- Giermanowska E., *Między karierą a bezrobociem*, [w:] *Normalka i normalność. Próba zastosowania pojęcia normalności do badań współczesnej młodzieży*, red. B. Fatyga, A. Tyszkiewicz, Warszawa 2001.
- Gladding S.T., *Poradnictwo zawodowe – zajęcie wszechstronne*, Warszawa 1994.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Orientacje życiowe młodzieży*, Bydgoszcz 1991.
- Hilgard E., *Wprowadzenie do psychologii*, Warszawa 1972.
- Idzikowski B., *Orientacje życiowe młodzieży szkolnej miasta przygranicznego*, Zielona Góra 1998.
- Jałowiecki S., *Struktura systemu wartości. Studium różnicowań międzygeneracyjnych*, Warszawa-Wrocław 1978.
- Kaczorowski B. (red.), *Leksykon PWN*, Warszawa 2004.
- Kargulowa A., *Zmiany w orientacji i poradnictwie zawodowym i metodologiczne przesłanki ich badań*, *Pedagogika Pracy*, 1994, 23.
- Kargulowa A., *O teorii i praktyce poradnictwa. Odmiany paradozawczego dyskursu*, Warszawa 2007.
- Kasprzak E., *Style orientacji zawodowej – podstawy teoretyczne i narzędzie pomiaru*, *Czasopismo Psychologiczne*, 2012, 18, 1.
- Kennedy J., Laramore D., *Joyce Lain Kennedy's Carter book*, Lincolnwood 1993.
- Klimkowska K., *Orientacja na sukces zawodowy studentów kończących studia translatorskie*, Lublin 2013.
- Kloczkowski M., *Orientacje społeczne i zawodowe kadry Wojska Polskiego w okresie transformacji systemowej*, Wrocław 2005.
- Koczniewska-Zagórska L., Nowacki T., Wiatrowski Z. (red.), *Słownik pedagogiki pracy*, Warszawa 1986.
- Kozielecki J., *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Warszawa 1981.
- Lasa M., *Z doświadczeń Związku Zakładów Doskonalenia Zawodowego w Toruniu*, [w:] *Orientacja i poradnictwo zawodowe w służbie gospodarki narodowej. Materiały pokonferencyjne*, cz. II, red. T. Pracki, S. Szajek, Z. Węgiński, Bydgoszcz 1983.
- Latuszek A. (red.), *Wielki słownik wyrazów obcych*, Kraków 2008.
- Lelińska K., *Orientacja i poradnictwo zawodowe w nowym systemie edukacji*, [w:] *Pedagogika pracy. Doradztwo zawodowe*, red. H. Bednarczyk, J. Figurski, M. Żurek, Radom 2007.
- Lewicki A., *Procesy poznawcze i orientacja w otoczeniu*, Warszawa 1960.
- Liberska H., *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*, Poznań 2004.
- Lisowski K., *Orientacje aksjologiczne młodzieży miasta przygranicznego*, Zielona Góra 2004.
- Łukaszewski W., *Osobowość, orientacja temporalna, ustosunkowanie do zmian*, Wrocław 1983.
- Marciniak M., *Orientacje konsumpcyjne młodzieży akademickiej. Perspektywa baumanowska*, Kraków 2011.
- Merton K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.
- Morrissey G., *Creating your future*, San Francisco 1992.
- Muszyński H., *Model zawodu pedagoga szkolnego a nowoczesny system edukacji*, *Nauczyciel i Wychowanie*, 1977, 4.
- Nowacki T. (red.), *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom 2004.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.
- Parzęcki R., *Orientacja i poradnictwo zawodowe w pracy szkół zawodowych*, Toruń 1985.
- Paszkowska-Rogacz A., *Doradztwo zawodowe. Wybrane metody badań*, Warszawa 2009.
- Piorunek M., *Projektowanie przyszłości edukacyjno-zawodowej w okresie adolescencji*, Poznań 2004.

- Piorunek M., *Orientacje edukacyjne i zawodowe młodzieży współczesnej*, [w:] *Młodzież w świecie współczesnym. Z badań orientacji biograficznych młodych okresu transformacji*, red. M. Piorunek, Poznań 2004.
- Podolska-Filipowicz E., *Podstawy zawodoznawstwa, orientacji i poradnictwa zawodowego*, Bydgoszcz 1996.
- Podolska-Filipowicz E., *Orientacja i poradnictwo zawodowe na przestrzeni życia człowieka*, [w:] *Wielowymiarowość poradnictwa w życiu człowieka*, red. D. Kukla, Warszawa 2009.
- Rachalska W., *Wybrane problemy teoretyczne*, [w:] *Orientacja i poradnictwo zawodowe w szkole podstawowej*, red. T. Nowacki, W. Rachalska, Warszawa 1980.
- Rachalska W., *Problemy orientacji zawodowej*, Warszawa 1987.
- Rachalska W., *Nauczyciel doradca zawodu*, [w:] *Nauczyciel szkoły zawodowej w integrującej się Europie*, red. H. Błażejowski, Bydgoszcz 1994.
- Rioceur P., *Filozofia osoby*, Kraków 1992.
- Róžański A., *Orientacje edukacyjne menadżerów w warunkach gospodarki posttransformacyjnej*, Lublin 2011.
- Schein E.H., *Career Anchors. Discovering Your Real Values*, San Francisco 1990.
- Sęk H., *Orientacja w sytuacjach społecznych. Studium teoretyczno-kliniczne*, Poznań 1980.
- Shingleton J., *Successful interviewing for college students*, Lincolnwood 1992.
- Słyszowska S., *Orientacja szkolna i zawodowa* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993.
- Starak A., *Orientacja i poradnictwo zawodowe Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Toruniu*, [w:] *Orientacja i poradnictwo zawodowe w służbie gospodarki narodowej. Materiały pokonferencyjne*, cz. II, red. T. Pracki, S. Szajek, Z. Węgiński, Bydgoszcz 1983.
- Sufin Z., *Zawód – Praca – Kariera. Szkice z socjologii pracy*, Warszawa 1965.
- Szajek S., *System orientacji i poradnictwa zawodowego w warunkach rewolucji naukowo-technicznej*, [w:] *Orientacja i poradnictwo zawodowe w służbie gospodarki narodowej. Materiały pokonferencyjne*, cz. II, red. T. Pracki, S. Szajek, Z. Węgiński, Bydgoszcz 1983.
- Szajek S., *System orientacji i poradnictwa zawodowego*, Warszawa 1989.
- Szajka S., *Orientacja i poradnictwo zawodowe*, Warszawa 1979.
- Szumigraj M., *Poradnictwo kariery. Systemy i sieci*, Warszawa 2011.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 3, Warszawa 2007.
- Wiatrowski W., *Orientacja, poradnictwo i doradztwo zawodowe*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. II, red. T. Pilch, Warszawa 2004.
- Wilkomirska A., *Zawodowe i społeczno-polityczne orientacje nauczycieli*, Warszawa 2002.
- Włodarek-Chronowska J., *Komunikacja perswazyjna w poradnictwie zawodowym*, Wrocław 1993.
- Wojtasik B., *Nowa problematyka orientacji i poradnictwa zawodowego w sytuacji bezrobocia*, *Pedagogika Pracy*, 1994, 23.
- Wojtasik B., *Orientacja i poradnictwo zawodowe jako procesy wspierające całonocny rozwój zawodowy człowieka*, [w:] *Polsko – Ukraiński Rocznik: Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziazun, N. Nyczkało, Częstochowa-Kijów 2001.
- Wrzesniewski A., Dutton J.E., Debebe G., *Interpersonal sensemaking and the meaning of work*, *Research in Organizational Behavior*, 2003, 25.

Zieleniewski Z., *Organizacja zespołów ludzkich. Wstęp do teorii organizacji i kierowania*, Warszawa 1972.

Ziółkowski M., Koralewicz J., *Mentalność Polaków: sposoby myślenia o polityce, gospodarce i życiu społecznym 1988-2000*, Warszawa 2003.

Ziółkowski M., *Orientacje indywidualne a system społeczny*, [w:] *Orientacje społeczne jako element mentalności*, red. J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski, Poznań 1990.